

STÁTNICOVÁ OTÁZKA Č. 5

Zvukové prostředky souvislého projevu a jejich využití v komunikaci (členění řeči, přízvuk, důraz, frázování, modulace, intonace, pauza, disjunkturny aj.)

Studijní opora pro studenty oboru Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Mgr. Klára Gyüre, Ph.D.

Pedagogická
fakulta

Univerzita Palackého
v Olomouci

Zvukové prostředky souvislého projevu a jejich využití v komunikaci (členění řeči, přízvuk, důraz, frázování, modulace, intonace, pauza, disjunkturny aj.)

Studijní opora pro studenty oboru Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Mgr. Klára Gyüre, Ph.D.
odborný asistent
Katedra českého jazyka a literatury

Pedagogická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
2023

Zvukové prostředky souvislého projevu

- souvislá řeč **není monotónní**, ale je **ovlivňována výškou** a **sílou** hlasu, má určitý **rytmus, tempo** atd.
- zvukové prostředky dělíme na prostředky:

FRÁZOVÁNÍ

= členění řeči

- SLABIKA
- RYTMUS
- PŘÍZVUK
- MLUVNÍ TAKT a TAKTOVÉ SKUPINY
- PAUZA

MODULACE

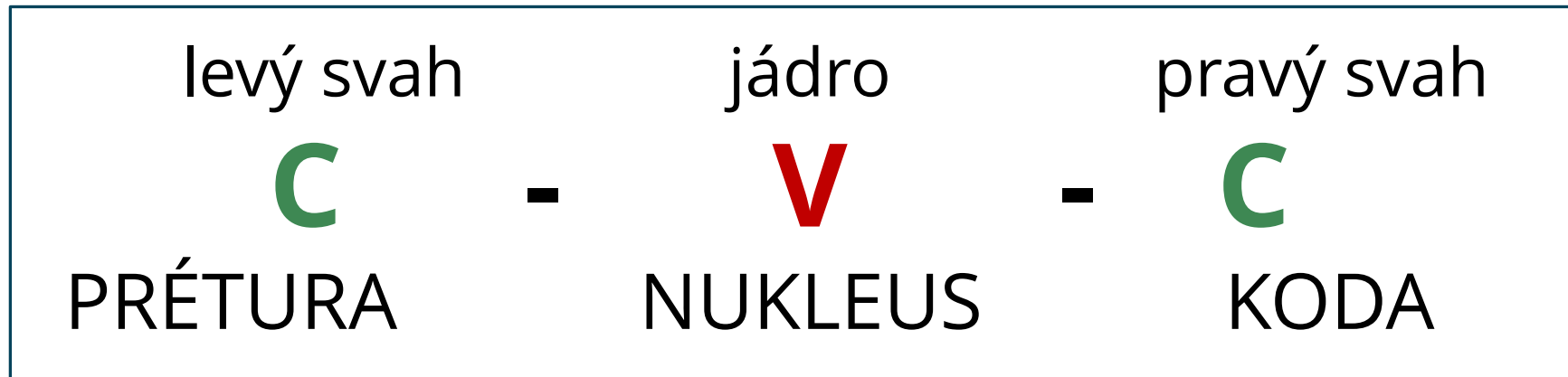
= obměna a zvýraznění řeči

- INTONACE
- DYNAMIKA ŘEČI
- TEMPO ŘEČI
- BARVA HLASU

A) FRÁZOVÁNÍ

SLABIKA

- **ZÁKLADNÍ** stavební jednotka **souvislé řeči** (nejmenší mluvní jednotka, kterou můžeme v řeči vyčlenit), **nemá** samostatný **lexikální význam**
- pomocí slabik se realizuje **RYTMUS ŘEČI** (tvořen sledem mluvních taktů)

konsonant/skupina konsonantů před jádrem (***sj*ezd, *vj*ezd, *sp*oj**), může mít až 4 prvky (***vztl*ak, *pštr*os**)

zpravidla **samohláska** (***na*d, *po*d**), **dvojhlas**ka (***so*ud**), může ji nahradit **slabikotvorný konsonant** (***kr*k, *vl*k, *os*m**)

konsonant/skupina konsonantů za jádrem, uzavírá slabiku (***sj*ezd**)

KRÁTKÁ

x

DLOUHÁ

př. vá-**no**-čnípř. **vá**-no-ční

MĚKKÁ

x

TVRDÁ

př. **mí**-sapř. **by**-to-vá

PŘÍZVUČNÁ

x

NEPŘÍZVUČNÁ

jejich spojením vzniká **MLUVNÍ TAKT** (př. **Vá**noce | **při**chází!)

OTEVŘENÁ

x

UZAVŘENÁ

- chybí práčka nebo koda
- př. do-li-na

- má všechny složky
- př. roz-klad, kul-tur-nost

PŘÍZVUK

➤ HLAVNÍ x VEDLEJŠÍ

➤ SLOVNÍ x VĚTNÝ

HLAVNÍ PŘÍZVUK

- zvukové **zvýraznění PRVNÍ slabiky** více než jednoslabičného **plnovýznamového** slova (nebo mluvnického taktu) – jedná se zároveň o přízvuk **SLOVNÍ**
- je **pevný** (angličtina má přízvuk volný, ruština přízvuk pohyblivý) a **silový** (výrazná slabika) – přízvučná slabika je zvukově silnější nebo vyšší než slabika nepřízvučná
- značíme ho **horní kolmičkou** nad přízvučnou slabikou (př. ´ Dívka | ´ zpívá | ´ píseň.)
- jeho funkcí je **rozlišovat význam slova** (delimitativní funkce) <https://youtu.be/zP-UbidyJMM?t=229>
- pokud **PŘED slovem** stojí **JEDNOSLABIČNÁ PŘEDLOŽKA**, může **přízvuk** přecházet na tuto **předložku** (př. ´ pod stolem, ´ za dveřmi)

- výrazy **bez přízvuku**:
 - **PŘEDKLONKY** (proklitika) – stojí **PŘED** přízvučným slovem – **částice, spojky**
př. ´Uslyšel | ´křik | a´ utekl. **At** | ´sněží!
 - **PŘÍKLONKY** (enklitika) – stojí **ZA** přízvučným slovem – **krátké tvary zájmen** (*mi, si, se, ji, ti, ho, tě...*), **tvary pomocného slovesa být** (*jsem, jsou, bud', bys, by...*), **spojky** (*-li, neb, však...*)
př. ´Neuměl si | ´poradit.
- **jednoslabičná** slova přízvučná tehdy, když stojí na **začátku** věty a **navazuje** na ně **nepřízvučná** slabika (př. ´Má to | ´význam. ´**Dej** mi | ´napít.

VEDLEJŠÍ PŘÍZVUK

- zvýraznění některé slabiky **UVNITŘ slova** (potenciální jev – může být i nemusí)
- často u slov, která mají **více než tři slabiky** (tzn. stojí na třetí slabice či obecně liché slabice)
- značí se **spodní kolmičkou** – př. *´upřed , nostnit ; ´sobě , stačný*
- častý u **kompozit** – př. *´velko , město ; ´troj , úhelník*

PŘÍZVUK VĚTNÝ

- zvýraznění **důležitého místa** (slova) **ve větě** – často na jejím **konci**
- př. *´Když jsem | ´přišla | “ domů , | ´bylo | ´všude | “ přetopeno . ´Měla | “ obrovskou | ´radost .*

pozn. v **moravskoslezských nářečích** se přízvuk často pod **vlivem polštiny** přesouvá na **předposlední slabiku** (u více než tříslabičných slov) - př. *ko ´lotoč*

https://www.youtube.com/watch?v=WHauW729vsl&t=164s&ab_channel=T%C5%99iTyg%C5%99i

MLUVNÍ (přízvukový) TAKT

- = **rytmická jednotka řeči**
- vzniká **spojením JEDNÉ PŘÍZVUČNÉ** slabiky (má hlavní slovní přízvuk) a **JEDNÉ** či **NĚKOLIKA NEPŘÍZVUČNÝCH** slabik
- často **dvě až tři slabiky**
- nejčastěji odpovídá **slovu** a je **nadřazen slabice**

př. ' Zítra | ' přijedu | ' pozdě. ' Chceš-li | ' něco | ' dokázat, | ' musíš se | ' snažit.

3 mluvní takty

5 mluvních taktů

2 až 5 mluvních taktů = TAKTOVÁ SKUPINA (VĚTNÝ ÚSEK, kóla)

- série slov (mluvních taktů), které spolu logicky souvisí
- více taktových skupin tvoří **SOUVĚTÍ** (skupinu vět, promluvu)

PAUZA

- = přerušení řečového proudu
- **FYZIOLOGICKÁ** - fyziologické příčiny (potřebujeme se nadechnout)
- **FORMULAČNÍ** - často se objevují hezitační zvuky (*mmm,ehhh*) nebo parazitující výrazy (*vole, vlastně, prostě*)
- **DŮRAZOVÁ** - rozdělujeme slova či věty na menší části, abychom je zdůraznili
- **KONTAKTOVÁ** - navázání kontaktu s publikem (př. učitelé)
- **ABSOLUTNÍ** – mlčení
- může sloužit k **rozlišení významu věty** – př. Petr, ^Ptvrdí kamarád, ^Pje lenoch. x Petr tvrdí: „^PKamarád je lenoch.“

TAKTOVÉ SKUPINY (větné úseky) a PAUZY jsou základem FRÁZOVÁNÍ (členění řeči)

- projev je díky nim **srozumitelný** a **výrazný**
- souvisí s **tempem** řeči (čím pomalejší, tím častější pauzy a kratší větné úseky)

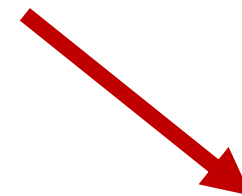
B) MODULACE

INTONACE

- **proměna síly** a tónové **výšky** (melodie řeči) v **časovém průběhu** v rámci větného úseku
- vyjadřuje **SLOVESNÝ ZPŮSOB** a **POSTOJ MLUVČÍHO** ke sdělovanému obsahu (umožňuje např. rozeznat otázku od věty oznamovací)
- vymezuje **hranici** větných úseků
- slouží i ke zvukovému **odstínění vsuvek** a **poznámek** (vyslovují se nižším tónem, méně výrazně a zpravidla rychleji) – př. *Péče o kočku, jak již bylo řečeno, je velká věda.*
- **INTONÉM** – specifický průběh intonace každého z nás
- **JÁDRO INTONACE (INTONAČNÍ CENTRUM)** – místo, ve kterém dochází ke **změnám intonace**
 - závisí na **cíli sdělení** (např. na tom, jaký **takt** (slovo) chceme ve větném úseku zdůraznit, přičemž tento takt ponese **větný přízvuk** – tzn. přízvučnou slabiku jádra výpovědi)
př. To je ^{IC}senzace!

KADENCE

- ❖ poklesneme hlasem
- ❖ **koncová** intonace

KLESAVÁ – věty **OZNAMOVACÍ**

Přijde dnes později.

IC

STOUPAVĚ KLESAVÁ – věty **ROZKAZOVACÍ**, **PŘACÍ**, otázky **DOPLŇOVACÍ**

To je senzace!

IC

Kdo to sem přinesl?

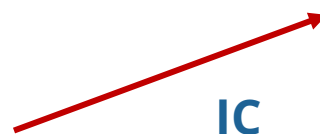
IC

ANTIKADECE

- ❖ vzestup hlasu
- ❖ **koncová** intonace

STOUPAVÁ – otázky **ZJIŠŤOVACÍ**

IC

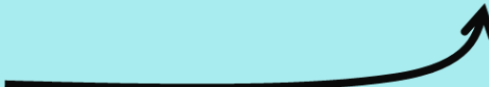
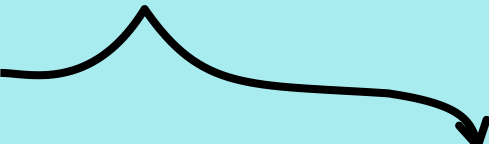
Přijdeš zítra?

pozn. také může být stoupavě klesavá

POLOKADENCE

- ❖ pokles hlasu před intonačním centrem
- ❖ **nekoncová** intonace
- ❖ slouží k **vnitřnímu členění výpovědi** – je např. ve **výčtu**, **vytýkání**, vydělování jednotlivých větných úseků u delších výpovědí apod.

Dlouho jsem uvažovala o to, že se ...

DRUHY VĚT		MELODIE HLASU	ZNAMÉNKO	SLOVESNÝ ZPŮSOB
VĚTA OZNAMOVACÍ			.	oznamovací
VĚTA TÁZACÍ	a) zjišťovací		?	oznamovací
	b) doplňovací			
VĚTA ROZKAZOVACÍ			. !	rozkazovací oznamovací
VĚTA PŘACÍ			. !	podmiňovací oznamovací

DYNAMIKA ŘEČI

- = **SILOVÁ intenzita, hlasitost řeči a její změny** (síla hlasu dána fyziologicky – amplituda rozkmitu hlasivek)
- realizuje se pomocí **PŘÍZVUKU**
 - **zesílení přízvuku = DŮRAZ**
 - mimořádné **zdůraznění** některého **slova** nebo jeho **postavení** do **protikladu** s jiným slovem
 - v **citově** zabarvené výpovědi na **počátku** věty

př. Rozhoduje nejen nadání, ale i vůle a vytrvalosti.

*př. **Pě**kně jste to zařídili! (ironie)*

*př. V pondělí byla Eva na koupališti. (důraz na **pondělí** znamená, že jindy tam nebyla; důrazem na **byla** popíráme, že tam nebyla; důrazem na **Eva** říkáme, že jiná dívka tam nebyla)*

TEMPO ŘEČI

- je dáno **rychlostí artikulace** a určuje se **počtem hlásek či slabik za časovou jednotku**
- je **individuální** – dáno zvyklostmi (některé jazyky mají rychlejší tempo než jiné – např. italština), záměrem mluvčího, temperamentem
- **agogika** = změna tempa

BARVA HLASU (témbr)

- je dána **individuální stavbou mluvních orgánů a rezonančních dutin**
- **barva příjemná či sympatická** (lahodný, plný, jasný, živý hlas) **X barva nepříjemná či nesympatická** (ostrý, řezavý, drsný, zastřený hlas)
- v širším smyslu může mít barva hlasu celou řadu významů – např. vyjadřuje **ironii, sarkasmus, smutek, radost, „otrávenost“** apod.
 - **EMFÁZE** - zvláštní typ změn řeči, které vznikají z **emotivních pohnutek** – např. extrémní zesílení (při **křiku**), zeslabení (u **šeptání**), objevují se i **paralingvistické** prostředky (vzlyky, vzdech, neartikulované zvuky)

https://www.youtube.com/watch?v=FVf4vgK1NIA&ab_channel=BestUnintentionalASMR

https://www.youtube.com/watch?v=nXfaQeYXaH0&ab_channel=JohnnyCarson

DISJUNKTURY (předěly)

- lidská řeč je **zvukový řetězec**, který je **přerušovaný disjunkturami**
- mají schopnost **rozlišit význam** (tzv. **distinktivní funkce**)
př. S ? UCHEM vs. SUCHEM
- 3 typy:
 - **TERMINÁLNÍ #** – oddělují **větné úseky** (výpovědi), vkládáme mezi ně pauzy
 - **VNĚJŠÍ +** – oddělují **mluvní takty** (většinou slova)
 - **VNITŘNÍ =** – oddělují **slabiky, předložky, předpony uvnitř taktu**

PETR + ŠEL + NA = KU = PO = VAT.

ŠLA + PŘES = ŘE = KU.

1. FRÁZOVÁNÍ

- **SLABIKA** – specifika, druhy, složení + příklady
- **RYTMUS ŘEČI** – specifika
- **PŘÍZVUK** – specifika, hlavní X vedlejší, slovní X větný, výrazy bez přízvuku + příklady
- **MLUVNÍ TAKT** – specifika, taktová skupina
- **PAUZA** – specifika, druhy

2. MODULACE

- **INTONACE** – specifika, intoném, intonační centrum, kadence, antikadence, polokadence + příklady
- **DYNAMIKA ŘEČI** – specifika, důraz + příklady
- **TEMPO ŘEČI** – specifika
- **BARVA HLASU** – specifika, emfáze

3. DISJUNKTURY

- specifika, typy (terminální, vnější, vnitřní) + příklady

Zdroje

- CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny. 1, Jak se píše a jak se mluví*. Vydání druhé. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015. 416 stran. ISBN 978-80-246-2812-7. Dostupné také z: <https://www.bookport.cz/kniha/mluvnice-soucasne-cestiny-i-jak-se-pise-a-jak-se-mluvi-5541>.
- ČECHOVÁ, Marie et al. *Čeština - řeč a jazyk*. 3., rozš. a upr. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2011. 442 s. ISBN 978-80-7235-413-9.
- ČECHOVÁ, Marie a STYBLÍK, Vlastimil. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. 2., upr. vyd, v SPN vyd. 1. Praha: SPN-pedagogické nakladatelství, 1998. 264 s. ISBN 80-85937-47-6.
- HUBÁČEK, Jaroslav et al. *Čeština pro učitele*. Vyd. 4., upr. [i.e. Vyd. 5.]. [Odry]: Vade Mecum Bohemiae, 2010. 375 s. ISBN 978-80-86041-37-7.
- KOLÁŘOVÁ, Ivana et al. *Český jazyk: [pro studující učitelství 1. stupně základní školy]*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 296 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-3358-6.
- <http://fonetika.upol.cz/?akce=animace>

Pedagogická
fakulta

Univerzita Palackého
v Olomouci

Financováno
Evropskou unií
NextGenerationEU

Národní
plán
obnovy

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Podpořeno z projektu Vzdělávání na UP 22+ edUP NPO_UPOL_MSMT-16589/2022.